

mára a szerző összegzésének négy pontja közül kettő: A család „láthatóan a társadalom olyan szegmense, ahol a modernizáció késleltetett hatása”. Csakhogy egyrészt a tanulmány nem vetette össze a családot a „társadalom más szegmenseivel”, melyek ezek szerint a modernitás magasabb(?) fokán állnának. S az sem bizonyos, hogy a család modernizációja a vizsgált országokban, ha eddig még nem is, de a jövőben mindenképp le fog zajlani. A tanulmány célkitűzései és eredményei között tátongó úrt kétségtelenül csak egy rezignált kijelentés hidalja át, mégis ösztönzően hathat azokra, akik a családkutatást komplexebb szociológiai összefüggésekben szeretnék művelni.

Tóth Pál Péter mértéktartással adagolva tárja elénk a nemzetközi vándorlás köztudottan nehezen értékelhető adatait, érzékeltetve a nagyságrendeket, főbb trendeket, történeti okokat és következményeket. Valóban jobb, ha a társadalomtudós nem bocsátkozik jóslatokba, különösen egy ennyire ingoványos területen, de a megnevezett problémák egymáshoz mért súlyát azért lehetett volna jobban érzékeltetni. A szerző szerint „meg kell haladni azt a korábbi gondolkodásmódot, melyben a helyben maradás, a »mozdulatlanság« értéként jelenhetett meg” (279. old). A tágabb szövegekörnyezetből sem világos, kinek – a kormánypolitikának, az államigazgatás tisztviselőinek vagy az ország egész lakosságának – és miért kellene ezt tennie.

A kötet utolsó fejezetébe népeség történeti kutatások kerültek. A XVIII. századi periratok alapján Faragó Tamás házastársi konfliktusokat elemez, fontos adalékként az írástudó elit leveleinek, naplóinak – az utóbbi időben tudományos karriert befutott – mikroelemzéseiből nyert ismereteinkhez. Szintén adalékot, de nem bizonyított ítéletet nyújt a Ludovikának a társadalomban betöltött szerepéről – mert ahhoz az intézmény diákjainak szerepelemzésére is szükség volna – Hadas Miklós a Ludovika diákjainak társadalmi diszpozícióiról szólván. A továbblépéshez (feltehetően) részletesebb életútvizsgálatokra volna szükség.

BOGNÁR VIRÁG KATALIN

Kuczai Tibor: Kisvállalkozás és gazdasági környezet

Replika Kör, Budapest, 2000. 198 old., 980 Ft

A külső adósságok sikeres csökkentése, a költségvetési egyensúly felborulásának elkerülése után az utóbbi években főként strukturális aránytalanságok gátolják vagy veszélyeztetik a magyar gazdaság fejlődését. A gazdaságpolitika tervezőinek gondot okozó egyik új feszültségforrás a privatizáció utáni vállalati tulajdon- és méretszerkezet. Fel tudják-e venni a hazai vállalkozások a versenyt a Magyarországon gyorsan teret nyerő multinacionális cégekkel, vagy kettészakad a gazdaság és a társadalom? A válasz nem kis részben a *családi keretek között működő kisvállalkozásokon* múlik.

Az elmúlt évtized látványos folyamata volt Magyarországon a kisvállalkozások hatalmas tömegének létrejötte és működése. 2001-ben már több mint 1 millió bejegyzett vállalkozást tartottak számon, ezek 97 százaléka kis- és mikro vállalkozás. Az alig néhány főt foglalkoztató kisvállalkozások egyaránt befolyásolják az alapvető gazdasági mutatók alakulását és az utcaképet, sztereotipizált képviselőik a szappanoperák szereplői közé kerültek. A politikusok pedig – érthetően és indokoltan – folyamatosan a *támogatandó* csoportok közé sorolják a kisvállalkozásokat. Ebből még nem következik, hogy meg is találják azt a módot, ami fejlődésüket a legjobban segíthetné. Attól ugyanis, hogy a kisvállalkozók gyakran vannak a szemünk előtt, nem biztos, hogy eleget tudunk a természetükről. Nem könnyen megválaszolható kérdés, hogy kikből lesznek a vállalkozók, és miért épp belőlük? Mi teszi a sikert, és mi a kudarcot? A magyar társadalom hagyománya és napjaink társadalmi környezete segíti-e vagy inkább akadályozza az önálló üzlet vitelét?

A méretük alapján egy csoportba sorolt kisvállalatok igen sokfélék.

A nagy cégek beszállítói, alvállalkozói jórészt éppúgy a kicsik közé tartoznak, mint a családi tulajdonban levő sarki vegyesbolt vagy egy találmány hasznosítására néhány tudományos kutató által létrehozott betéti társaság. Új könyvében Kuczai Tibor ennek a heterogén, elmosódott határokkal jellemezhető vállaltalmaznak egy fontos részével foglalkozik. Főként az *önfoglalkoztatók, a család munkaerőjét és vagyontárgyait működtető vállalkozások* körében vizsgálódik. A szerző választását magyarázza, hogy a szociológia eszközeivel a technokrata közgazdászokénál alaposabb, az emberi tényezőt középontba helyező elemzést kíván adni. Olyan motíváló tényezőket keres, amelyek az egyén, a család és a kisközösségek szintjén hatnak, és megmagyarázzák, hogyan jön létre, és hogyan fejlődik egy családi vállalkozás. Nem könnyíti meg Kuczai helyzetét, hogy a vizsgálódásainak középpontjába állított vállalkozók sokszor ellentétesen reagál a gazdasági konjunktúrára, mint a nagyobb vállalkozások, mert ennek a formának a megélhetést biztosító szerepe éppen a recessziós időszakokban kerül előtérbe.

Kuczai (ki nem mondott, de figyelemre méltó) feltételezése szerint a vállalkozóvá válás leírásának esélyeit növeli az olyan helyzetek elemzése, amikor felbillen a megszokott állapot, a vállalkozásindítások az átlagosnál vagy a korábbinál gyakoribbak, vagy éppen megritkulnak, számuk kevesebb az átlagosnál. A hazai és a nemzetközi irodalmat gondosan áttekintve azonban borúlátóan ítéli meg az ilyenfajta hullámzásokat magyarázó elméletek alkalmazhatóságát. Sem a technikai fejlődés egyes fordulatait, sem az üzleti ciklus alakulása (hatása a munkanélküliségre) nem magyarázza *önmagában* a sűrűség különbségeit. Számos esetben az eltérő hagyományok sem magyarázzák az indítások és átlépések területi vagy időbeli eltéréseit.

A kutatást és elemzést az is bonyolítja, hogy napjainkban egyre gyakrabban kerül szembe egymással a globalizáció folyamata a helyi közösségbe ágyazott mikro vállalkozó világgal. A termékek, szolgáltatások, az

információ és a tőke mind szabadabb (és olcsóbb) áramlása új helyzetet teremtet, amelyben már nem látható át, hogy a kisvállalkozók számára a nehézségek vagy a lehetőségek tömege lesz-e nagyobb. Biztos viszont, hogy a vállalkozások alkalmazkodási képességét ismét próbára teszi környezetük változása.

Az is növeli a szerző gondjait, hogy különösen kevés olyan összefüggést ír le a külföldi szakirodalom, amely a hazai viszonyok között egyértelműen érvényesülne. Nem talál olyan mintát, modellt, amelyik gond nélkül alkalmazható a magyarországi fejlődés jellemzésére. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet olyan gazdasági folyamat, ami példa nélkül áll a gazdaságtörténetben, akkor válik igazán érthetővé, milyen nehéz feladat a magyar kisvállalkozások fejlődését meghatározó tényezők vizsgálata.

A kulturális antropológia, a néprajz és a szociográfia iránt fogékony Kuczi leginkább a beágyazottságmagyarzatokat kedveli. A környezet elfogadó vagy elutasító-büntető hatását meghatározó jelentőségűnek tartja a vállalkozások indításában és működtetésében. Különösen fontos a család szerepe ebben a folyamatban. Am itt is működik a rá oly jellemző óvatosság. Nem az általánosításokkal, hanem a máshol érvényes megállapítások elhamarkodott átemelésével van gondja. Szinte mindig talál ellenpéldát, ezért gondosan vizsgálódónak tartja, vajon esetünk erősíti-e vagy gyengíti az egyébként fontos állításokat: „Az egymásnak elmentmondó empirikus beszámolókat arra intenek bennünket, hogy a család és a vállalkozás kapcsolatát nem szabad sommásan megítélni. Akad példa arra, hogy a család akadályozza a vállalkozás racionális működését és akad példa az ellenkezőjére is. A család és a rokonság komoly erőforrás lehet, de meg is csapolhatja a cég tőkét.” (61. old.)

Kuczi Tibor számára a vállalkozás elsősorban kulturális jelenség, méghozzá a szűken értelmezett üzleti kultúránál jóval szélesebb és mélyebb értelemben. A magyar falu és vidék több évszázados gazdálkodási, munkaszervezési hagyományai jelen van-

nak, és tetten érhetőek napjaink vállalkozásainak működési módjában, és a félmúlt szocialista vállalkozási öröksége sem tűnik el nyomtalanul a gazdasági törvények gyors és radikális liberalizálása nyomán. A családi vállalkozás változásait, átalakulását nemcsak rövid távú tényezők befolyásolják, természetének megértése feltételezi a történelmi-kulturális aspektus figyelembevételét is.

A hagyományok egy kis országban is differenciáltak, sokszínűek, ám Kuczi bemutatja, hogy nálunk elsősorban az önálló parasztgazdaságok segítettek kialakítani azt a kultúrát, tudást, értékrendet és motivációt, amelyik nagyon fontos erőforrás napjainkban is, amikor a leszármazottaknak alapvető döntéseket kell hozniuk életpályájukról. Kuczi a hagyomány átadásának leírásában eredményesen használja Szelényi és Kostello három, egymást időben követő vállalkozástípusát, fejlődési szakaszát. Megkülönbözteti a lokális piacra, a szocializmusbeli vegyes gazdaságba és a szocializmus utáni piacgazdaságba belépő vállalkozókat. Mindhárom esetben a család megtakarításai, felhalmozott eszközei, jogosítványai (lásd kárpótlási jegy), a munkasegítség vagy a szolidaritás egyéb formái növelték a túlélés és a növekedés esélyeit. Ahol viszont mezőgazdasági nagybirtokok működtek, ott ez a családi felhalmozás lassabban, ritkábban ment végbe, és ezért sokkal erősebb a késztetés arra, hogy alkalmazotti helyzetben próbáljanak megélhetést találni.

A magyarországi adatfelvételekből tudjuk, hogy „az átlagnál iskolázottabb, többéves munkahelyi tapasztalattal rendelkező középkorú férfiakból nagyobb valószínűséggel lesz önálló, mint más demográfiai csoportokhoz tartozókból” (110. old.). A szelekció a vállalkozás működtetése során is érvényesül, hiszen ugyanez a csoport az átlagosnál nagyobb eséllyel marad a vállalkozók világában. Különösen sikeresek közöttük az újítók, akikkel külön fejezet foglalkozik. A könyv egyik fontos felfedezése és alapfogalma a „kreácsolás”, a kreatív barkácsolás, ami nem más, mint a hiánygazdaság kikényszerítette innováció. Kuczi elismeri az isko-

lában szerzett vagy éppen a munkavégzés közben felhalmozott tudás, a sajátos kelet-európai alkotó rombolás szerepét a vállalkozóvá válásban, ám kitart amellett, hogy a környezet által közvetített hagyományok nemcsak a vállalkozások sikerességét, de a vállalkozóvá válás esélyeit is befolyásolják. „A vállalkozási ismeretek és a habitus közvetlen, családon belüli átörökítésének tényét tehát az adatok nem igazolják, de ez nem jelenti azt, hogy a múltban kialakult paraszti vagy vállalkozói kultúra elvesztette volna a jelentőségét. Ha a vállalkozói készségek generációról generációra történő átadását nem szűkítjük le a családra, ha a vizsgálat fókuszába nem az egyént, illetve felmenőinek sorát tesszük, hanem egy közösséget, egy településen, kistérségben élő emberek összességét, akiknek a körében elfogadott minta az önálló boldogulás, bármilyen is ennek történelmileg lehetséges formája, akkor megragadhatóvá válik a múlt jelenre gyakorolt hatása.” (122. old.)

Am mi történik akkor, ha ezeknek a formáknak egy része a gyorsan változó környezetben (és ilyenek tekinthetjük a szocializmus bukása utáni éveket) nem bizonyul fenntarthatónak, üzleti értelemben nem versenyképes? Ha egyre kevesebben szerzik be az élelmiszert a helyi piacokról, és egyre többen vásárolják a nagy élelmiszer-feldolgozó vállalatok termékeit a boltokban, vagy hétköznapi használatra egyre kevesebben veszik meg a hagyományos mesterségek termékeit, szolgáltatásait? Ilyenkor nemcsak egy tevékenység, mesterség szorul vissza, hanem a kulturális örökség alapjai is gyengülnek, és a folyamat nem tűnik megállíthatónak. A magyar kisközösségek szép hagyománya a kalács, ami fontos eszköze a munkaszervezésnek és az erőforrásokkal való gazdálkodásnak, de napjainkban egyre kisebb tere van, mert a szakosodás, a szaktudás felértékeli a piaci koordinációt. Nem lehetünk biztosak abban, hogy ez a hagyomány – akár átalakulva is – fontos szerepet játszhat a kisvállalkozások menedzsmentjében.

A gazdálkodási kultúrák leépülését, pusztulását látva joggal érezzük magunkat szegényebbeknek. Némi vigaszt

ad, hogy a piaci versenyben sokféle gazdasági kultúra található meg a helyét, mindenesetre többféle, mint az uniformizálásra hajlamos tervgazdaságban. Például a gúzsba kötött innovativitás időszakában megszerzett, sokszor mesterfokra fejlesztett kreációs képességeket a kilencvenes évek elején sem kellett sutba dobni, mert a verseny és a korlátozott vásárlóerő által támasztott problémák megoldásában is lehetett hasznosítani őket. A kreáció örök – mondja joggal Kuczi Tibor –, mert az emberek nem egyszerűen meglévő adottságaik kihasználásával próbálnak boldogulni, hanem környezetüket is igyekeznek adottságaik szerint átalakítani. A piac szűrője azonban – tehetnének hozzá – szigorúan rostál, emiatt nem minden kreált vállalkozás állja ki az idő próbáját. A legfontosabb szelekciós tényező talán az, hogy a munkamegosztás tökéletlenségére épülő vállalkozások csak ideig-óráig tudják helyettesíteni a hatékonyságot, ezért lehetőségeik beszűkülnek, míg a jó piaci lehetőségeket megtaláló vállalkozások túlléphetnek kényszerből kreatívan összetakolt fizikai és szellemi alkotmányaikon.

Kuczi – nyilván nem függetlenül választott módszerétől és szemléletétől – elsősorban a lassú változások világában mozog otthonosan, ahol valóban nagymértékben befolyásolja a vállalkozások születését és működését a család és a kisközösségek hagyományai, és a kulturális tényező tetten érhető sok vállalkozás jelenében, mindennapjaiban.

Ebből azonban nem következik, hogy ez volna az egyedüli, vagy akár a domináns magyarázó tényező, különösen a gyors változásokkal jellemezhető időszakokban. Magyarországon tíz éve újra működik a piacgazdaság, ami alapvetően új helyzetet teremtett minden gazdasági szereplő számára, így joggal feltételezhetjük, hogy hatással lesz a magatartási mintákra, a gondolkodásmódra, a kapcsolatrendszerekre. Az elmúlt tíz év is része a mai vállalkozók kulturális örökségének. Jó lett volna látni a könyvben, hogyan hatnak az új impulzusok, mit művel a vállalkozókkal a piac és a verseny. A rendszerváltás után a gazdálkodásnak keretet adó, radikálisan

átalakított jogi, szabályozási intézmények leírása nélkül aligha magyarázható az 1990-ben megindult hatalmas vállalkozásalapítási láz. Az ország legkülönbözőbb kulturális hagyományaival bíró területek, közösségek éltek az új jogi szabályozás és a megváltozott politikai klíma adta lehetőségekkel. Jó látni, miben különböztek a reagálások, mik voltak a közösségek vagy családok által determinált magatartási minták. Fontos minnél többet tudni ezekről a tényezőkről, de ez nem csökkenti a piacgazdasági intézmények szerepét a gazdasági teljesítmény meghatározásában.

KÁLLAY LÁSZLÓ

Jászi Oszkár naplója 1919–1923

Sajtó alá rendezte Liván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 415 old., 1650 Ft

Jászi életének legfontosabb éveiben keletkezett naplójának közreadása kulcsot adhat azok kezébe, akik meg akarják ismerni érzelmeit, gondolatait, indítékait, a személyiségét formáló hatásokat; és azok kezébe is, akik meg akarják érteni az elmúlt évszázad magyar, Dunavölgyi történetét. Csak óvatosan ajánlhatjuk a kötetet azoknak, akik nem olvasták Jászi írásait: ami azokban ki van fejtve, itt vázlatosan, félszavakban jelenik meg. Ha nem sürgetően ajánljuk azoknak, akik már olvastak Jászitól, és Jásziról, és jobban akarják látni tevékenysége kereteit-korlátait, mozgatórugóit.

Jászi könyvei tilosak voltak ötven éven át, róla szólni csak rosszat vagy semmit volt ajánlatos. A nyolcvanas évektől sorra jelentek meg írásai, részben a kéziratban maradtak, a levelek is, mégsem váltak közismertté, a közbeszéd tárgyává, pedig most lépünk be abba a „nyugati” demokráciába, melynek Jászi elemzője, magyarázója és profétája volt jó fél évszázadon át. Talán azért, mert mire ismertté

vált, látszatra fölösleges is lett. Ma Magyarországon *mindenki* demokrata, az európai egyesült államoknak, melyet ő már az első világháború előtt hirdetett, és amiért lemosolyogták a „komoly” politikusok, már a küszöbén állunk. Talán azért is, mert a demokráciát minden párt és irányzat a maga mellé és hasbőségéhez akarja szabtatni, Jászi pedig a teljes, „deficitmentes” demokrácia híve volt, amelyben benne foglaltatik a szociális demokrácia, a civil társadalom kontrollja, a nemzeti egyenjogúság és tolerancia, a gondolat szabadsága.

Ezért nem tud mit kezdeni Jászival sok politológus, történész és más világmegmagyarázó; ha szabad képzavarral élni, egyszerre sokaknak akadt meg a torkán. Nem mintha emészthetetlenül bonyolult lenne, ellenkezőleg, túlságosan világos azok számára, akik kellemes félhomályban szeretnének elcsalni valamit párt-, osztály-, csoport-, nemzeti és más partikuláris érdekek javára a demokrácia általa hirdetett oszthatatlanságából.

A naplót vezető kiszolgáltatta magát. Nem azért, amit tucatnyi szimultán szerelméről, fellángolásairól és csalódásairól ír, melyek a forradalmi hónapokban is lekötik gondolatait és energiája nagy részét. („Kedves kis bestia”, „A burzsoázia női értékeinek és kifinomodottságának párizsian nemes típusa”, „Finom és nobilis”, „Katinka holnap esküszik”, „Máli fokozódó idegessége”, „Ellánál ebéden, Margitnál tea”, „Egzaltáltan heroika, mint mindig”. Majd már a bécsi emigráció első hónapjaiban: „Mindem, ami intellektuális, elriaszt ettől az asszonytól: ellenben az ösztönösség világa mindig visszavisz hozzá”, „Nagyon szép és finom, de kissé kalandoros beállítású... Kalandornő vagy tünemény? Egész csodálatos jelenség” stb. Vagy mikor többször is elégedetten állapítja meg: mióta törvényesen elvált Lesznai Annától, szexuális kapcsolatuk sokkal kellemesebb.)

Inkább azért szolgáltatja ki magát, mert a napló odavetett, kifejtetlen fogalmazásait összefüggéseikből kiragadvá könnyű a szerzőt